

פרשת עקב: האם תמיד צריך ליטול ידיים כאשר אוכלים לחם

בס"ד

פתיחה

בפרשת השבוע כתוב "ואכלת ושבעת וברכת" (דברים ח', י'), וכפי שנראה בהמשך, אחד התנאים לברכת המזון מדאורייתא הנלמד מפסוק זה הוא, שיש לשבוע מהאכילה. נחלקו הפוסקים בשאלה, מה דינו של אדם שנפטר לו קרוב משפחה, אכל לחם בעודו און (האסור לברך), ולפני שהספיק הלחם להתעכל - נקבר המת וקעת באפשרותו לברך:

א. **כף החיים** (או"ח ע"א, יא) פסק, שבמקרה זה עליו לברך ברכת המזון, שהרי הוא עדיין שבע, ואחד התנאים לברכת המזון היא השביעה. ראייה לדבריו הביא מדברי **השולחן ערוך** (יו"ד שמ"א, ב) שנקט כדעת המהר"ם, שאדם שנפטר קרובו מיד במוצאי שבת לאחר שנקבר עליו לומר הבדלה - מוכח שגם אם בזמן החיוב האדם פטור, אם לאחר מכן התחייב, עליו לברך. ובלשונו:

"נקבר המת אחר שאכל ועדיין לא עבר הזמן שיתעכל המזון, חייב לברך ברכת המזון. וכן בברכת אשר יצר אם עשה צרכיו בעודו און חייב לברך אשר יצר אחר שנקבר המת, דדמי (= שדומה) להבדלה הכתוב ביורה דעה סימן שמ"א סעיף ב, יעויין שם."

ב. רוב הפוסקים וביניהם **האמרי בינה** (או"ח ס' טו) ו**החזון איש** (ברכת המזון כח, ה) חלקו וסברו, שלמרות שכדי לברך ברכת המזון מהתורה יש לשבוע, מכל מקום הזמן בו מתחייבים בברכה חל בזמן האכילה ולא כל זמן השביעה. משום כך, אדם שאכל לחם בעודו און, גם אם נשאר שבע לאחר מכן כשהוא כבר מחויב במצוות, פטור מברכה.

את ראיית כף החיים שאון חייב בהבדלה לאחר שקברו את מתו ניתן לדחות בפשטות, שבניגוד לברכת המזון שחלה דווקא בזמן האכילה, החובה להבדיל חלה בכל שלושת הימים שלאחר שבת, ולא רק ביציאתה, ולכן אין משמעות לכך שאותו אדם היה פטור מהבדלה בשעת יציאת השבת (ועיין בדף לפרשת ויקהל פקודי שנה ג').

בעקבות העיסוק בדיני ברכת המזון בפרשה, נעסוק השבוע בהלכות ברכת המזון ובפרט בשאלות, האם בכל עניין שאוכלים לחם יש לברך ברכת המוציא וליטול ידיים, ומאיזה שיעור יש לברך ברכת המזון מהתורה ומדברנן.

ברכה ראשונה

בניגוד לברכה אחרונה, התלויה באכילת שיעור מסוים, את הברכה שלפני האוכל יש לברך בכל עניין, שכן כותבת הגמרא במסכת ברכות (לה ע"א) שאסור להנות מהעולם הזה ללא ברכה. נחלקו הראשונים בשאלה, האם יש לברך 'המוציא', הברכה הראשונה על לחם, בכל מצב בו אוכלים לחם:

א. דעת **הראב"ד** (רשב"א לז ע"ב ד"ה כתב), שכאשר אדם אוכל פחות מכזית לחם, עליו לברך מזונות ולא המוציא. טעם הדבר הוא ככל הנראה, שכמו שברכת המזון מברכים רק כאשר אוכלים כזית לחם (אם כי יש על כך מחלוקת כפי שנראה להלן), כיוון שרק אז מדובר בכמות משמעותית, כך ברכת המוציא יש לברך רק כאשר אוכלים כמות משמעותית.

את דברי הירושלמי במסכת ברכות (ו ע"א), הכותב שגם על פחות מכזית יש לברך המוציא יישב, שכוונתו למקרה בו אדם אוכל מספר חתיכות הפחותות משיעור כזית היוצרות ביחד שיעור גדול מכזית, שבמקרה זה וודאי שיש לברך המוציא שהרי בסופו של דבר אכל כזית לחם, אבל כאשר אוכלים חתיכה אחת שהיא פחות מכזית - יש לברך מזונות. ובלשון הרשב"א המביא את דבריו:

"כתב הראב"ד דאין מברכין המוציא אלא באוכל כזית, הא בפחות מכזית בתחילה מברך בורא מיני מזונות, ואף על גב דפחות מכזית אינו מזון מכל מקום מיני מזונות הוא, והא דמשמע בירושלמי דאפילו אפחות מכזית מברך המוציא יש לומר דההיא באוכל הרבה אלא שלא לקט מן הפירורין כי אם פחות מכזית ואפילו הכי מברך."

ב. רוב הראשונים, וביניהם **הרמב"ם** (ברכות ג, יב), **הרשב"א** (שם) ו**הרא"ש** (ו, טז) חלקו ופסקו, שגם כאשר אוכלים פחות מכזית לחם, יש לברך המוציא ולא מזונות, וכן פסק **השולחן ערוך** (קסח, ט). הם לא קיבלו את פרשנותו של הראב"ד לירושלמי, מכיוון שמפשט הדברים משמע שבכל עניין יש לברך המוציא על הלחם, וכן הבבלי לא מציין שיש הבדל בין כזית לפחות.

נטילת ידיים

למסקנה יוצא שרוב הפוסקים סוברים שגם על פחות מכזית לחם יש לברך המוציא, וכן נפסק להלכה. לכאורה, אם יש לברך על פחות מכזית לחם המוציא, יש גם ליטול ידיים בברכה לפני האכילה. אך למעשה **השולחן ערוך** (קנח, ב) פסק בעקבות ה**כלבו**, שכאשר אוכלים פחות מביצה לחם (שיעור של כשלושה זיתים) - יש ליטול ידיים ללא ברכה.

הסיבה שמברכים המוציא על כזית מהלחם, ובכל זאת יש מקום לא ליטול ידיים עד אכילת כביצה היא, שכפי שראינו בעבר (כי תשא שנה א') נוטלים ידיים לפני האכילה בגלל 'סרך טומאה'. דהיינו, כאשר בית המקדש היה קיים, לפני שהכהנים אכלו מלחם התרומה (או מכל תרומה שהיא) היה עליהם ליטול ידיים כדי שלא יטמאו.

לאחר חורבן בית המקדש והפסקת הטהרה חששו חז"ל, שכאשר שוב ייבנה, בגלל הזמן שעבר ישכחו הכהנים שאסור להם לאכול תרומה לפני שנוטלים ידיהם. משום כך תיקנו, שכל עם ישראל בכל הדורות, ייטלו ידיים לפני שאוכלים לחם, ואז כאשר ייבנה בית המקדש, מתוך הרגל, הכהנים ייטלו ידיים לפני אכילת התרומה, וכפי שמתאר **השולחן ערוך** (קנח, א):

"חכמים תקנו ליטול הידיים במים כשרוצה לאכול לחם, כדתנן בחגיגה (יז ע"ב) נוטלין לידיים לחולין ולמעשר ולתרומה, ומפרש בגמרא לחולין באכילה ולתרומה. וגזרו על אכילה דחולין משום סרך תרומה (חולין קו ע"א), דאם לא ירגילו ליטול ידיים בחולין אתו למיסרך גם בתרומה, ויאכלו מבלי ליטול ידיים."

אמנם, כפי שכותבת הגמרא במסכת שבת (צא ע"א), אוכל אינו מקבל טומאה (לפחות מדאורייתא) כאשר שיעורו קטן מכביצה, ואם כן לכאורה יוצא שאין טעם ליטול ידיים כאשר אוכלים שיעור זה, שהרי שאין בעיה שהידיים יהיו טמאות. אף על פי כן פסק השולחן ערוך שיש ליטול ידיים ללא ברכה, כיוון שיתכן שכאשר חז"ל קבעו שיש ליטול ידיים בברכה, הם לא סייגו את החיוב לגודל מסוים. לכן מצד אחד יש ליטול שמא חז"ל לא חילקו, מצד שני, ייתכן שאין צריך ליטול כלל - כפשרה יש ליטול ללא ברכה.

למעשה, כאשר אוכלים פחות מכביצה לחם יש לברך המוציא, אך ליטול ידיים בלא ברכה. נחלקו האחרונים בשאלה, האם גם אדם שאוכל פחות מכזית לחם (השווה לכשליש ביצה) חייב ליטול ידיים בלא ברכה:

א. **הט"ז** (קנח, ג) בדעה המקילה, פסק שאין חובה ליטול ידיים על פחות מכזית לחם, כיוון שרק על אכילת קבע יש ליטול, ואכילה זו אינה נחשבת אכילת קבע. ראייה לדבריו הביא מגמרא במסכת סוכה (כו ע"א) הפוסקת שמותר לאכול אכילת עראי מחוץ לסוכה, וזו מגיעה למסקנה ששיעור זה שווה לכמות האוכל שתלמיד הממחר לבית המדרש מכניס לפיו ואוכל תוך כדי הליכה.

טוען הט"ז, שהשיעור שמביאה הגמרא וודאי גדול משיעור של כזית, ואף על פי כן מדובר בשיעור ארעי שמותר לאכול מחוץ לסוכה. אם כן קל וחומר שפחות מכזית מותר לאכול מחוץ לסוכה, וממילא לא צריכים ליטול ידיים. ראייה נוספת הביא **הב"ח** מדברי הרוקח שכתב שעל פחות מכביצה לחם יש ליטול ידיים, משמע שעל פחות מכזית אין צורך, ובלשונו:

"כתב הרוקח, אוכל פחות מכביצה יטול מספק ולא יברך עד כאן לשונו, ומביאו הבית יוסף. משמע אבל פחות מכזית אין צריך נטילה כלל, דאם לא כן הוה ליה לאשמועין רבותא (= היה לומר) דאפילו פחות מכזית יטול מספק ולא יברך, וכך היא נוטה דעת השלחן ערוך בסעיף ג' עיין שם."

ב. **המגן אברהם** (שם, ד) חלוק על הט"ז וכתב, שכשם שעל פחות מביצה לחם יש ליטול ידיים ללא ברכה, הוא הדין לכזית לחם, וגם לפני אכילתו יש ליטול ידיים ללא ברכה. ראייה לדבריו הביא מדברי הרוקח (ממנו הוכיח הב"ח בדעה הראשונה בדיוק הפוך), שכתב שעל אכילת פחות מכביצה לחם יש ליטול ידיים בלא ברכה, משמע שגם כזית שקטן מביצה כלול בדין זה.

ג. דעה ממוצעת בין הדעות היא של **המשנה ברורה** (שם) ו**הילקוט יוסף** (קנח, ד) שכתבו, שעל אף שמעיקר הדין הלכה כדעת הסוברים שאין חובה ליטול ידיים לפחות מכזית לחם (כי כך משמע מדברי השולחן ערוך), מכיון שיש דעות הסוברים שחובה ליטול, ואין בנטילה זו ברכה לבטלה (שהרי גם למחייבים נטילה אין לברך) - יש להחמיר וליטול ידיים.

ברכת המזון

עד כה הדין עסק בשאלות המתעוררות לפני אכילת האוכל, והאם יש לברך המוציא על אכילת פחות מכזית לחם, ובאלו תנאים יש ליטול ידיים. שאלה נוספת הקשורה לדינים שלאחר האכילה, שדנו בה הראשונים בעקבות מחלוקת רבי מאיר ורבי יהודה בגמרא במסכת ברכות (מט ע"ב) היא, כיצד לפרש את הפסוק 'ואכלת ושבעת וברכת', ומתי יש לברך ברכת המזון:

לדעת רבי מאיר, המילה 'ואכלת' בפסוק רומזת לכך שבשביל להתחייב בברכת המזון יש לאכול **כזית** לחם, והמילה 'ושבעת' מלמדת שבנוסף לכך יש לשתות, פעולה המשלימה את מעשה האכילה. רבי יהודה חולק וסובר, שיש לדרוש את שתי המילים ביחד, 'ואכלת ושבעת', ורק אכילה שיש בה שביעה, שהיא אכילה בשיעור **כביצה** מחייבת ברכת המזון.

נחלקו הראשונים בעקבות דברי הגמרא בשני עניינים: א: האם כאשר רבי מאיר ורבי יהודה נחלקו, הם נחלקו מאיזה שיעור יש לברך ברכת המזון מדאורייתא, או שהם דנים רק מאיזה שיעור יש לומר ברכת המזון מדרבנן, אבל מדאורייתא יש שיעור אחר בו לא נחלקו. ב: האם הלכה כדעת רבי מאיר שחייבים בברכה כבר מכזית, או כדעת רבי יהודה שרק מכביצה.

מחלוקת א' - דאורייתא או דרבנן

א. **התוספות** (ד"ה רבי) סברו שהמחלוקת רק במישור הדרבנן, אבל כדי להתחייב מדאורייתא שניהם מודים שיש לשבוע. ראייה לדבריהם הביאו מדברי הגמרא (ברכות כ ע"ב) הדורשת שהקב"ה נושא פנים לישראל, מכיון שהחמירו על עצמם לברך ברכת המזון בכזית או ביצה - מוכח שדינים אלו מדרבנן, ומדאורייתא יש לברך רק כאשר שבעים (כל אחד לפי שביעתו), ובלשון **החינוך** (מצווה תל):

"ועל כלל שבעת המינין הזנין נאמר, ואכלת ושבעת וברכת את ה'. וזאת השביעה אין לה שיעור שווה בכל אדם, אבל כל אדם יודע שביעתו. והראיה שאין חיוב הברכה מן התורה רק אחר השביעה, מה שאמרו זכרונם לברכה בברכות (כ ע"ב), אמר להם לא אשא פנים לישראל שאני כתבתי בתורתך ואכלת ושבעת וברכת, והם דקדקו על עצמם עד כזית ועד כביצה."

ב. **הרמב"ן** (מלחמות יב ע"א בדה"ר) חלק וסבר שהם חולקים במישור הדאורייתא (וחכמים לא קבעו כלל שיעור מדרבנן בו יש לברך), ולראייה שכל תנא מוכיח את שיטתו מפסוק. את דברי רב עזירא הכותב שבני ישראל החמירו על עצמם לברך ברכת המזון מכזית וכביצה, שממנו משמע שמדובר בחיוב מדרבנן דחה, שכן אין הלכה כמותו.

למחלוקת בין התוספות לבין הרמב"ן יש מספר נפקא מינות, אחת מהן היא דינו של אדם שאכל רק כזית לחם, והסתפק אם בירך ברכת המזון. לדעת התוספות, חובת הברכה במקרה זה היא מדרבנן בלבד, ולכן אין לחזור ולברך (שהרי ספק דרבנן לקולא), וכן פסק **השולחן ערוך** (קפו, ב). לדעת הרמב"ן לעומת זאת מדובר בספק מדאורייתא, ולכן יש ולברך ברכת המזון מספק.

מחלוקת ב' - פסק ההלכה

א. דעת רוב הראשונים, וביניהם **הרמב"ם** (ג, יב), **הרא"ש** (ד, כד) ו**התוספות** (שם), שההלכה כדעת רבי מאיר, ויש לברך ברכת המזון כבר כאשר אוכלים כזית לחם, וכן פסק **השולחן ערוך** (קפד, ד). הסיבה שפסקו כדעתו (למרות שבדרך כלל הלכה כרבי יהודה במחלוקתו עם רבי מאיר) היא, שרבי יוחנן צעד בשיטתו וכתב שבשביל להוציא אחרים ידי חובה בברכת המזון יש לאכול כזית לחם¹.

ב. דעה חריגה בפוסקים היא דעתו של **רבינו ירוחם** (ביאור הלכה שם), שסבר שגם כאן וכמקובל יש לפסוק כדעת רבי יהודה במחלוקתו עם רבי מאיר, - משום כך לשיטתו יש לברך ברכת המזון רק כאשר אוכלים לחם בשיעור ביצה.

שבת שלום! קח לקרוא בשולחן שבת, או תעביר בבקשה הלאה על מנת שיעוד אנשים יקראו...²

¹ מכיון שהלכה כרבי מאיר, נקט **הרמ"א** שבשביל להתחייב בברכת המזון מדאורייתא יש גם לשתות כאשר צמאים, שהרי כפי שראינו, רבי מאיר דורש מהמילה ושבועת שיש לשתות. אמנם רוב הפוסקים חלקו על שיטתו, אך לתחילה טוב לחוש לשיטתו, ולשתות לפני ברכת המזון.

² מצאת טעות? רוצה לקבל כל שבוע את הדף למייל, לשים את הדף במקומך או להעביר למשפחה? מוזמן: tora2338@gmail.com